

FREDERIK V's HOBBY: HAVEN VED FREDENSBORG SLOT

Af Annie Christensen

Frederik V's kammertjener Jessen samlede under sin tjeneste oplysninger om kongen med det formål at skrive dennes historie. Under notaterne om Fredensborg finder man om slotshaven: "--- Daadyr, ere nu alle efter kongl. behag udjaget, fordi, som mand mener, ung skov der skal opelskes af hessel og elle til Nagtergalers boepæl som ikke hidtil der har vildt opholdt sig ihvor ofte stedet med samme er bleven forsynet". (1). Af notater i Rentekammerets arkiver ang. Skov- og Jagtvæsen finder man, at vildtet blev søgt udjaget to gange i juni 1752 og atter i 1753, hvorefter resten blev skudt.

Folk mente altså, at kongen ville opelske en skov. For at prøve at få klarhed over, hvad kongen egentlig foretog sig i sin have, har jeg gennemgået Partikulærkammerets regnskabsbilag for årene 1752 til 1766, det år Frederik V døde (2).

Partikulærkammeret administrerede kongens egne udgifter, hvorunder hans havehobby hørte, såvel planter som billedhuggerværker og arbejdskraft. Jardins, Wiedewelts og Grunds arbejder i haven er ofte tidligere behandlet af kunsthistorikerne. Er det mon muligt at få et billede af plantevalget og anlægsarbejdet? Erik Pontoppidan skrev i Den Danske Atlas, 1764, at det var ganske umuligt at danne sig et indtryk af haven, da den var under omlægning. 16 år senere, 1780, i forsommeren, besøgte C. C. L. Hirschfeld haven og gav en detailleret beskrivelse (3).

Ved at sammenholde de fundne regninger med Hirschfelds beskrivelse og de holdepunkter billedhuggerværkernes opsætningsdata giver, mener jeg at kunne give nedenstående billede af havens udvikling.

1753

I året 1753 leverede planteskolen Gross Ravensburg en del forskellige frugttræer. Denne planteskole var beliggende lige udenfor Nørreport på Store Ravnsborgs jorder og var ejet af J. G. Behrendts.

Samme år leveredes fra Jean Kreps i Haarlem hvide og røde fyldte roser samt diverse løg.

1754

I 1754 leveredes løg fra Holland.

1755

7. november 1755 skrev slotsgartner Döllner til overjægermester C.C. von Gram og udbad sig 5-6 skæpper agern til udsåning, da han ikke havde nok.

I tiden 13. oktober til 26. november havde slotsgartneren hjælp af 12 daglejere til at grave riller til udsæd af vilde træer bl.a. eg.

21. november må han have fået afslag fra Gram, thi i regningen på daglejernes løn, skrev han, at gravearbejdet var gjort, men der var kun sået, så vidt frøene strakte.

1756

Den 9. marts 1756 leverede Gross Ravensburg frugttræer og 1800 toårige hollandske aspargesplanter.

26. september 1756 sendte slotsgartneren et Pro memoria til overjægermester von Gram, der meddelte, at kongen havde udstedt befaling om, at der skulle anlægges en plantage eller "Pousqvete" (det må være et bousquet, han mener) i lysthaven.

Han rekvirerede hækbøge og linde i 2 størrelser til buegange. Han instruerede, at de opgravede hækbøge skulle leveres samme dag, så de ikke blev tørre, men blev plantet straks.

Desuden bestilte han frø af vilde træer og buske, særlig eg, til udsåning.

23. oktober s.å. blev et nyt Pro memoria underskrevet af mange personer. Det bekræftede Döllners, men desværre specificeredes avnbøg (hvidbøg), hvad slotsgartneren ikke havde gjort. Korrespondancen herom kom til at strække sig gennem hele 1757. Forstvæsnet erklærede, at de ikke havde avnbøg og heller ikke lind.

18. til 30. oktober 1756 satte Döllner 30 daglejere i gang med forberedelserne til plantagen.

5. november leverede planteskolen 140 linde i to størrelser; de 40 var 7-8 fod høje, resten "kleinere". I attesteringen nævnedes "til nye buegang" og "nye quartiers". D.v.s. at slotsgartneren har været klar over, at skoven ikke ville levere linde.

19 dage i november fortsatte de 30 daglejere med at arbejde i plantagen og haven.

Hirschfeld skrev, at han vandrede ned ad den ret vestgående allé, hvorefter han lige efter fasangården gik til venstre ind mellem nogle skovstykker og kom til en stor plads, der var prydet af lindegange og bedagede træer. Han gik tværs over pladsen og passerede derefter et lille bousquet og efter dette et lysthus, begge på venstre hånd.

Det må være her, de 140 lindetræer er anvendt.

Det påtænkte bousquet har måttet vente, til man fik bøgeplanterne.

I et brev til von Gram skrevet i februar 1757 meddeltes, at der skulle anlægges en plantage med bøgehække og i brev af 24. september nævnedes, at det var majestæten, der rekvirerede disse bøgehække. I disse breve specificerede Döllner klart, at han ønskede rød-bøg. I de samme breve rekvirerede han atter frø af træer og buske og i september nævnedes kammerherre von Plessen som rekvirenten.

Ret øst for slottet ligger et område, der kom til at bære hans navn. Hirschfeld fortalte os, at den Plessenske Plantage var en tykning med mange udgange og at den var ganske mørk og tæt, sammensat af alle slags vilde træer.

Dengang var en plantage et område, der var plantet og gartnerisk vedligeholdt til forskel fra en skov, der var selvgroet. Kombineres Hirschfelds beskrivelse med gamle planer synes plantagen at være udlagt som et temmelig primitivt bousquet tegnet af en amatør; måske en ferieleg for kongen og hans kavalerer, måske de mange, der underskrev det andet Pro memoria. Hvad skal man ellers finde på, når det regner og er koldt.

Den 24. september 1757 leverede Gross Ravensburg 80 "Tannen" og 6. oktober 170 "Tannen". Planteskolen anvendte udelukkende betegnelsen "Tannen" (samt senere *Taxus*). Om "Tannen" dækkede ædelgran eller flere slags nåltræer er svært at sige. Hirschfeld anvendte også udelukkende betegnelsen "Tannen". Efter den tids sprogbrug kunne "Tanne" bruges om *Picea*, *Abies* og *Pinus* i flæng og på latin hed de alle (*Larix* og *Cedrus* incl.) *Pinus*.

De omtalte 250 træer har åbenbart ikke været tilstrækkelig til de anlæg, man havde planer om. Tilsyneladende har man derfor henvendt sig til den nye leverandør af fuglevildt til menageriet, Gützelberg Abel, og bedt ham om at bringe nåltræer fra sin svenske hjemegn.

I den nordlige del af vore tidligere svenske provinser groede rødgran og skovfyr vildt. 6. november bragte Abel 600 graner fra Birckhönnesgården og 15. november yderligere 400 graner samt 100 fyrretræer. Svenskeren var den eneste, der anvendte disse betegnelser, slotsgartner Carl F. Döllner kvitterede for "Tannen und Fickten-bäume". Han oplyste omhyggeligt, at træerne blev plantet: "I. i hjørnet ved Kirkeledhuset, II. ved høgeboerne ved alléen til vandmaskinen eller brummehuset, III. på bjærget i den nuværende fugleherde bag Hidsepladsen". Men han specificerede ikke, hvor fyrretræerne blev plantet.

I 1780 så Hirschfeld nåltræer I. omkring en fordybning i det sydøstlige hjørne af haven; grenene gik helt til jorden. II. Ved nævnte allé, Ridealléen, så han længst i øst 3 små nåltræslunde, hvoraf den midterste blev beskrevet som højere end de to andre, og i den Plessenske Plantage var også høje nåltræer. III. En høj mørk nåltræslund på skrænten nord for Hidsepladsen. Dermed har vi nogenlunde sikkert fået placeret disse 1350 nåltræer.

82 1093 für den Garten der Königl. Kammer, No. 1758.

1757
1758

Aller Unterthänigste Rechnung

Der Königl. Mayst. Diensten, sohn an dem
Garten und Gärten-Verwalter Carl Fried-
rich Döllner nach Friedensburger Garten was
abfolgen lassen folgende Pflanzen und Zäu-
nen ab:

1757.8:	24 Septbr	80 M: Tannen à 1/2 fl.	-	13 fl. 2 fl. - 1/2
-	6 Octbr	170 - Tannen à 1/2 fl.	-	28. - 2. - -
-	6 -	1 - Wein Ranken à 1/2 fl.	-	1 - 3. - -

Gross-Ravensburg
d. 2ten Decbr
1757

Summa 43 fl. 1/2 - 1/2
J. Behrendt

Das ganze Listet 750 M Tannen
und 6 fl. essig - haben an dem
Garten geliehet und erworben, abget
Festung Friedensburg d. 2ten Martz 1758
Carl Friedrich Döllner

Indbeholdt Bergmeisters Summa Einlaß der
Königl. Kammern, unter an dem
Landt Kommissar Altmann d. 7ten Martz
Rechnung in Inspekt. -
Christianiburg d. 7ten Martz - 1758
H. M. M.

43 fl. 1/2

app. d. 28ten Martz 1758

Regning fra planteskolen Gross Ravensburg på de første nåletræer. Slotsgartner Carl F. Döllner og hofmarskal Moltke har attesteret. Rigsarkivet

Til hjælp med at plante alle disse træer havde slotsgartneren 16 daglejere i tiden 20. oktober - 30. november. De brugte 24 spader, 6 hakker og 6 skubkærrer (trillebøje).

1758

Den 26. og 29. oktober 1758 leverede Gross Ravensburg frugttræer og 700 ipern (elm) samt 1200 hækbøge "von Sammen gezogne". De sidste år rekvirerede unge rødbrøge fra skoven har åbenbart ikke slået til, eller man fik dem aldrig. Af ovenstående ved vi, at man havde brug for hækbøge både til bousquettet i vest og i plantagen i øst.

Det må bemærkes, at der dette år ikke leveredes nåletræer.

Der er anvendt extrahjælp i november bl.a. til at opgrave de udgåede "Tannen" på bjærget bag Hidsepladsen og til at plante unge valnødder, hentet på Hidsepladsen, "på den store plads ved rækværket, hvor der førhen var Tannen".

Hvis nævnte plads er ved Kirkeledhuset, er også disse gået ud, for Hirschfeld så en smuk åben plads med nåletræer på skrænterne.

1759

Den 17. april 1759 leverede Gross Ravensburg 100 linde og 1000 stk. "von Sammen gezogne Tannen".

Dersom man tænker nøjere over planteskolens leverancer af nåletræer, må man konkludere, at planteskolen har haft udsolgt i nåletræer i 1757 og straks har sået. Disse frøplanter har tidligst kunnet leveres i 1759, men de har ikke været af planteskolens sædvanlige kvalitet, da der blev taget forbehold i regningen.

I april, maj og juni assisterede skovfolk med "udrødning og forplantning af Taxus samt udrødning af birke i Coppelet" (den skovklædte del af haven). I brev af 3. maj meddelte skovfoged Mads Pedersen, at skovfolkene havde ryddet 3 skønne unge ege i menagerihaverne og at kongen med sine kuske og staldfolk hver dag troligt arbejdede med at plante taxtræer i stedet. Disse lod kongen hente i den store lysthave. Imedens udrodede skovfolkene et eller andet sted birketræer, hvoraf de tykkeste var så tykke som vognstænger. I deres sted skulle, når kongen var færdig i menagerihaven, plantes "unge granetræer".

Man kan ikke vide, om dette var rødgran eller ædelgran, da det ikke er sikkert, at skovfogeden var erfaren nok til at skelne disse fra hinanden.

Det oplyses i brevet ikke, hvor nåletræerne plantedes, men vi må gætte, at de blev anvendt i det kvadratiske anlæg ved søen. Det er, at dømme efter gamle planer, anlagt efter nøjagtig samme primitive mønster som Plessens Plantage. Det bærer overhovedet ikke præg af påvirkning fra Jardin. Derfor må det formodes at være anlagt, inden man i efteråret 1759 anmodede professor Jardin om at give forslag til havens forbedring.

Hirschfeld beskrev dette anlæg som en høj, smuk nåletræslund. Den eneste foruden lunden nord for Hidsepladsen, der betegnedes som høj, hvilket må tydes i retning af at den var gammel. Lunden nord for Hidsepladsen var mørk; den var plantet 2 år tidligere af ældre træer. Om Hirschfeld har kunnet konstatere denne aldersforskel, eller om det har været forskellige træarter, skal jeg ikke kunne sige.

I november 1759 ankom 1500 ipern (elm) fra Amsterdam og af bilag ses, at 12 daglejere i oktober gravede huller til elm i og omkring Hidsepladsen. De samme daglejere gravede riller til og såede agern i en ryddet birkeplantage. Rydningen af birkeplantagen blev foretaget af soldater fra 17. august til ca. 1. november; der medgik 50 økser og andet materiel. Bønder stablede i faune, som de plejede. De til såning nødvendige agern blev rekvireret fra skoven.

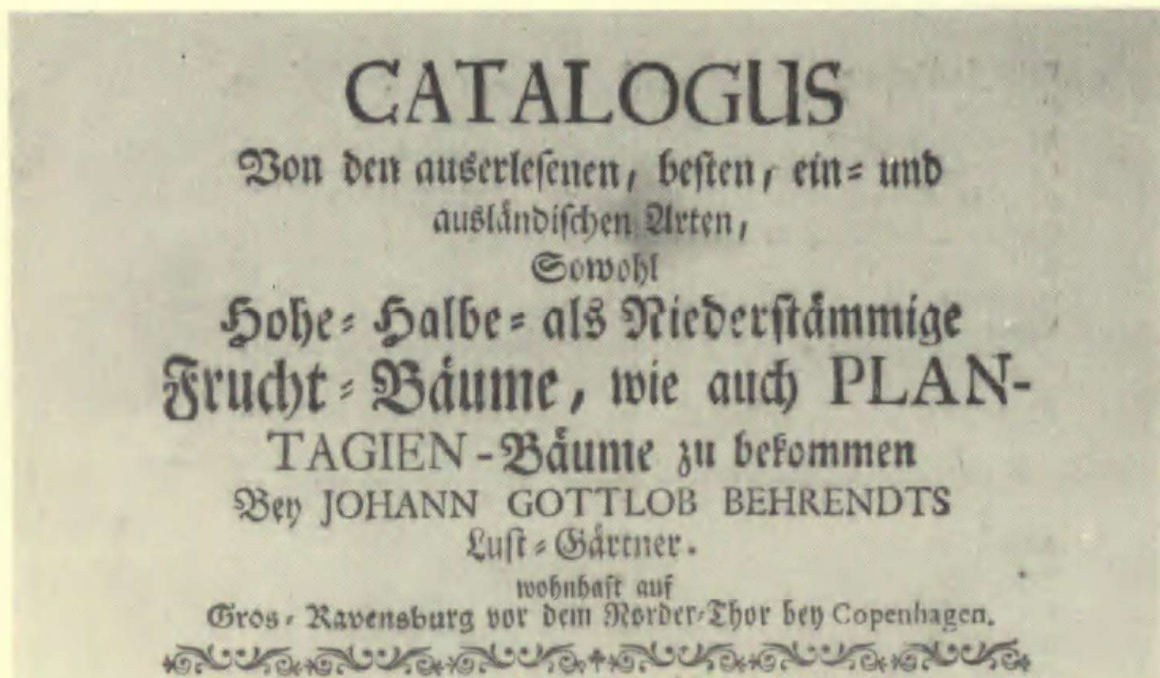
Udlægningen af Jardins store brede Slotsallé påbegyndtes i november 1759. Samtidig forøgedes den lille faste kommando af arbejdssoldater ganske betragtelig. Af regningerne ses at de gjorde tjeneste alle årets måneder. Det må betyde, at der aldrig var fred i haven, den kan derfor ikke have været til megen fornøjelse for hoffet i disse år.

Jean Kreps & Zonen leverede løg dette år, men de er ikke specificeret.

1760

12. maj 1760 leverede Gross Ravensburg 662 "Tännen" og modtog betaling for udgifterne i forbindelse med klarering af 1000 linde fra Holland.

16. maj leveredes 200 Tännen, 20. maj leveredes 300 Tännen.

Hovedet til planteskolen Gross Ravensburgs sortimentsliste, Rigsarkivet

Det ses af disse leverancer, at Slotsalléen blev plantet dette forår.

På kongens befaling forfærdigedes og leveredes 10 vandkander af dobbelt blik til vanding af træerne.

Hirschfeld fortalte os, at hovedalléerne, Indhegningsalléen, Gamle og Nye Kastanieallé, alléen gennem Nordmandsdalen og alléen fra Hidsepladsen op mod slottet var fritvoksende løvtræer. Men Slotsalléen samt øvrige alléer var skiftevis nåletræer og løvtræer. Tilsyneladende var alle de alléer, der var plantet fra 1760, mellemlantet med nåletræer.

Jeg har talt, at der står 226 linde i Slotsalléen; der må være anvendt et tilsvarende antal af nåletræer.

22. maj 1760 skrev Mads Pedersen, at skovens folk havde ryddet en ret så stor plads straks ved Eremitagen for både eg, bøg, birk og hassel, og at kongen nu sammen med sine kavallerer og "domistekker" assisteret af soldater og skovfolk var ved at plante "unge granetræer". Han tilføjede, at kongens egne kuske, vogne og heste bragte den bedste jord at plante træerne i og at de hver dag bragte vand at vande med.

Hirschfeld fortalte, at bag Eremitagepavillonerne lå en åben plads med græs, der mod øst var prydet af lindegange og blomster.

Det er muligt, at en del af lindene er anvendt til buegange og at den sidste af leverancerne af nåletræer er de "unge granetræer", man havde så travlt med at plante.

Man ser, at kongen i disse år selv tog ivrigt del i arbejdet i haven. Men i efteråret 1760 brækkede han benet og det er et spørgsmål, om han nogensinde fik sin fulde førlighed tilbage.

De fleste af de øvrige med nåletræer mellemlantede alléer var lindealléer, derfor må man tro at tiloversblevne linde er anvendt der. Hermed skulle alle de leverede nåletræer være placeret.

19. september leverede Jean Kreps & Zonen fra Haarlem diverse løg; af attesteringen ses, at de lagdes i blomsterhaven.

1761

23. marts 1761 afsendtes fra Jan Rosenkrantz, Elwaut, Haarlem, 1000 linde, 1000 hæk-iperen (elm), 6 buxbom-figurer (pyramider) og 4 kg engelsk græsfrø. Det ankom 14. april. Döllner kvitterede med en bemærkning, der viser, at lindene i hvert fald delvis burde erstatte de af gartneren i Ravensburg leverede, og der gives da også dekort i prisen. Mange af de sidste år plantede linde må være gået ud. Da de først ankom i midten af maj, lyder det ikke usandsynligt.

Ikke desto mindre var en tømmer fra 1. marts til 13. juni 1761 beskæftiget med at sætte stokke ved lindene i alléerne, så nogle må han da have haft at begynde med.

1. maj leverede Gross Ravensburg 310 Tännen, 5. maj 414 Tännen og 7. maj 100 Tännen.

Man kan spekulere over, om alle disse ujævne partier af Tannen er ensbetydende med, at leverancerne har fulgt arbejdsrytmen eller om det har drejet sig om forskellige arter. Prisen var den samme.

De anførte leverancer af Tannen er de sidste, der er regninger på. Fra 1757 til 1761 er ialt leveret 4336 Tannen til Fredensborg. Vi har fået placeret de 3350, dette giver mindre end 1000 træer til at beplante de store områder, Hirschfeld angav med nåletræer; det kan umuligt have været tilstrækkeligt. (Man bedes venligst studere skitsen).

Desuden kan det af havens anlægshistorie ses, at Tusinddalerhøjen, Ballonpladserne og Nordmandsdalen først blev anlagt 1763-1765 og de dertil knyttede plantninger af nåletræer er næppe plantet, før anlæggene var i hvert fald delvis færdiglavede. Alene opsætningen af kolosserne har krævet plads.

Man må da spørge sig selv, hvorfra de senere nåletræer er kommet. Leverancerne fra skoven er ikke optaget i Partikulærkammerets regnskaber, kun af og til kørselsregningerne og betaling for opgravning.

<p>11. Plantage-Bäume Ipern-Bäume von 3 a 4 Zoll dick, das Stück zu dito " " von 5 a 6 Zoll dick, das Stück zu Grosbletterichte Linden-Bäume von 4 a 5 Zoll, das Stück 2 ml. dito " " von 7 a 8 Zoll dick, das Stück zu 4 ml. Castanien equinz. a Stk. 1 ml. 8 fl. grosse Art Weische Rüsse, das Stück Ahorn Bäume von 4 a 5 Zoll dick, das Stück zu 1 ml. 8 fl. Aeschen-Bäume, st. 10. 14. 16 fl.</p> <hr/> <p>12. Taxus Pyramiden. Wohlgezogene u. dicke bewachsene nach ihrer Größe. von 3 Fuß hoch, das Stück 2 ml. 4 a 5 Fuß hoch, das st. 4 ml. 6 a 7 Fuß hoch, das st. 6 ml.</p> <hr/> <p>13 Palm- oder Bux-Bäume zu Hecken oder Pyramyden. Von 2 Fuß hoch, das Stück 2 ml. 3 Fuß hoch, das Stück 3 ml. 4 Fuß hoch, das Stück 6 ml.</p>	<p>14. Diverse Bäume zu Hecken. Platte Laris von 3, 4 a 5 Fuß hoch, das Stück Tannen von Ipern 2 jährige, das 100 a 4 Rth. " 3 jährige, das 100 a 6 Rth. " 4 jährige, das 100 a 9 Rth. Linden 2 jährige, das 100 a " 3 jährige, das 100 a Weiß. Dorn, das 100 a Weiß. o. Hagebüschen, a 100 Legustrum, das 100 a 4 ml. Himbeer roth u. weiß, a 100 3 ml.</p> <hr/> <p>15. Annoch diverse Straucher. Grosse rothe Johannes-Beeren das Stück 3 fl. dito " weisse, das Stück 4 fl. schwarze oder Sichtebeer, a st. 2 fl. grosse grüne und gelbe Stachel- beer, das Stück 13 fl. Siringa blan und weiß, " " Jasmin, das Stück " " Laurus Cirasi, das Stück Kerme Arabica mit rother. weisser und blauer Blüthe, a st. Province-Rosen, das Stück 6 fl. Centifoli-Rosen, das Stück 5 fl. weisse Rosen, das Stück " 4 fl. gelbe Rosen, das Stück " 1 ml. schwarze Rosen, das Stück 1 ml. Arabische Rosen, das Stück 10 fl. Moor-Rosen, das Stück 1 ml. Cornuclly Kirschen, das st. 2 ml. Caprivolum, das Stück " 8 fl.</p>
--	---

Udsnit af planteskolen Gross Ravensburgs sortimentsliste. Det viser planteskolens sortiment udover frugttræer. Rigsarkivet

6. august modtoges atter løg og knolde fra Jean Kreps & Zonen, Haarlem. Det nævnes udtrykkeligt, at de plantedes i de to store parterrer i lysthaven. Det må have været de nye, Jardin leverede tegning til. Man havde i foråret fået det engelske græsfrø til plænerne. Dette år påbegyndtes anlæg med taks.

I oktober hentedes 100 taks fra Frederiksberg.

16. oktober til 17. november opgravedes og transporteredes på blok-vogn 27 taks fra Frydenlund til Fredensborg.

18. november 1761 leverede Gross Ravensburg 20 taks-pyramider.

1762

24. marts blev af Jean Kreps & Zonen, Haarlem, afsendt 200 taks-pyramider og 100 "flatte" taks til hække samt 500 hæk-iperen (elm). De ankom 7. april.

20. april 1762 er datoen på en regning fra Christian Bang, Lübeck, på 50 taks-pyramider.

19. april skaffede slotsgartneren et eller andet sted fra 100 linde.

22. april 1762 afsendte Store Raunsborg med skib fra København 500 linde til Sletten (syd for Helsingør).

3. maj leverede Store Raunsborg 1000 ipern (elm) til hæk. På disse to regninger får man endelig planteskolens navn på dansk.

Regning af 5. maj fra Nykøbing Falster viser, at der af daglejere blev opgravet og afskibet 10.000 avnbøg. Der er ingen datoer for arbejdets udførelse, men det kan godt være foretaget i efteråret 1761. Alle senere opgravninger blev foretaget om efteråret.

4. november leverede Gross Ravensburg 120 frugttræer og 4000 liguster til hække "am grosse Teiche"; også en tømrerregning angiver en dam, men jeg kan ikke lokalisere den.

Denne del af anlægsperioden er foruden af taksplantning præget af hækkeplantning. I november sendtes 20 soldater med officerer til Falster for at opgrave små avnbøge. De arbejdede fra 2. november til 2. januar 1763. Resultatet blev 17.960 små planter. Hvis man ville have avnbøge, var det nødvendigt at hente dem ved smålandshavet eller syd derfor, thi kun der kan avnbøg modne til selvsåning.

Hvor hækkene da blev plantet? Hirschfeld fortalte os, at de veje, der løb udvendig på de to linderækker i Slotsalléen mod skoven, var kantet af hække. Ligeledes fortalte han, at den ret mod øst løbende allé, som han kaldte Ridealléen havde gangstier, der mod skovens vildnis var beskyttet af hække. Desuden må mange hækplanter være medgået til labyrinten på Hidsepladsen, som Hirschfeld da også så.

Liguster blev plantet ved den store dam og på toppen af Dronningebakken.

1763

9. august 1762 sendte Jean Kreps & Zonen, Haarlem, løg.

30. marts 1763 afsendte Jean Kreps & Zonen 600 linde, 2000 ipern

(elm) til hække, 200 taks-pyramider, 200 "flatte Taxus" og 50 buxbom-pyramider samt frugttræer. De ankom først 27. april.

Da lysthuset på Tusinddalerhøjen blev opsat i 1763, kan det tænkes, at disse linde er anvendt til alléerne over Tusinddalerhøjen, men hvor er da nåletræerne til mellemlantning og til fladeplantning i resten af anlægget?

6. august 1763 sendte Jean Kreps & Zonen atter løg.

30. november afskibedes fra Falster til losning i Dageløkke (syd for Helsingør) 850 avnbøge og 1500 naver (naur) til hække.

Opgravningen af avnbøgene på Falster synes at være foretaget omhyggeligt og fagligt forsvarligt. Når planterne var opgravet, blev de slået ned i haven til Nykøbing Slot. Når de skulle afskibes, blev de atter opgravet og forsvarligt emballeret. Arbejdet blev forestået af slotsgartner Hans Nikolaj Döllner, der var søn af C. F. Döllner.

1764

26. marts 1764 sendte Jean Kreps & Zonen fra Haarlem 600 store linde, 1000 hæk-iperne (elm), 200 taks: 100 "flatte" og 100 "ronde", 30 buxbom-pyramider samt knap 200 frugttræer.

29. august s.a. sendte Johannes Rosenkrantz, Haarlem, løg især hyacinter.

Nu var Skibsbakken færdig. Den beplantedes alene med linde. Det er rimeligt, at man til dette pragtanlæg har bestilt store træer. Men der kan ikke være medgået så stort et antal, derfor må der være plantet lind andre steder eller muligvis gik mange træer ud på grund af den lange transporttid.

Det havde sikkert været fornuftigere at vælge efterårslevering. Men transportforholdene havde kun kunnet ændres, dersom man havde sendt et dansk skib til Holland efter træerne. Den tids småskibe kunne ikke runde Skagen når oktoberstormene satte ind, d.v.s. at et hollandsk skib ikke kunne have returneret til hjemhavn efter en efterårslevering.

1765

22. marts 1765 leverede Jean Kreps & Zonen, Haarlem, 500 extra linde, 200 taks: 150 pyramider og 50 "flatte", 30 buxbom-pyramider og frugttræer.

Dette år blev Nordmandsdalen og Ballonpladserne færdige. Nordmandsdalen var efter Hirschfeld plantet uden nåletræer mellem linderne. Ligeledes var den gennemgående allé uden nåletræer på Frederik V's tid.

Hirschfeld fortalte udtrykkeligt, at den østgående del af alléen var mellemlantet med "junge Tannen", hvilket må betyde, at de var indplantet i Juliane Maries glansperiode 1772-1784.

Det er ikke usandsynligt, at man har ønsket extra fine linde til disse anlæg. Men hvor er nåletræerne til plantningen mellem Ballonpladserne?

I disse år indkøbtes ialt 1170 taks og 127 blev hentet andetsteds, men jeg kan ikke placere dem nøjagtigt. Hirschfeld fortalte ikke om dem. Da han absolut ikke kunne lide klippede træer, lod han som om han ikke så dem, men de var der. I inventarielisterne af 1765 og 1798 anvendtes en taks-allé som stedsangivelse for placering af 4 små sandstensvaser og 2 figurer af bly. Efter placeringsfølgen må alléen have været beliggende i området syd for Fasangården, eventuelt hen i retning af Dronningebakken.

19. oktober 1765 leverede Gross Ravensburg 500 hæk-ipern (elm), 30. oktober 2000 hækbøge, 5. november 2000 hækbøge og 2000 hæk-ipern (elm), 15. november 2000 små og 500 store hæk-ipern (elm), 19. november 700 store og 500 små hæk-ipern (elm).

En regning kvitteret 15. november 1765 viser, at der blev kørt 8 læs af ipern (elm), hvidbøg (avnbøg) og frugttræer fra København, 12 læs af elle fra Store Dyrehave samt 3 læs af ahorn og lærk fra Jægersborg. Der er specificeret betaling for opgravning af ahorn og lærk.

Det blev udtrykkeligt angivet, at ellene var til Plessens Plantage.

Yderligere ligger der en regning af 2. december på kørsel af 2 læs ipern (elm) fra København og "de endnu fornødgjorte 39 læs (5850 stk.) elle til Geheimekonference-raad von Plessens Plantage".

Der er også specificeret betaling for opgravning af "eldertræer" i Store Dyrehave. (Skovlæs var et mål indtil favnemål indførtes omkring 1765).

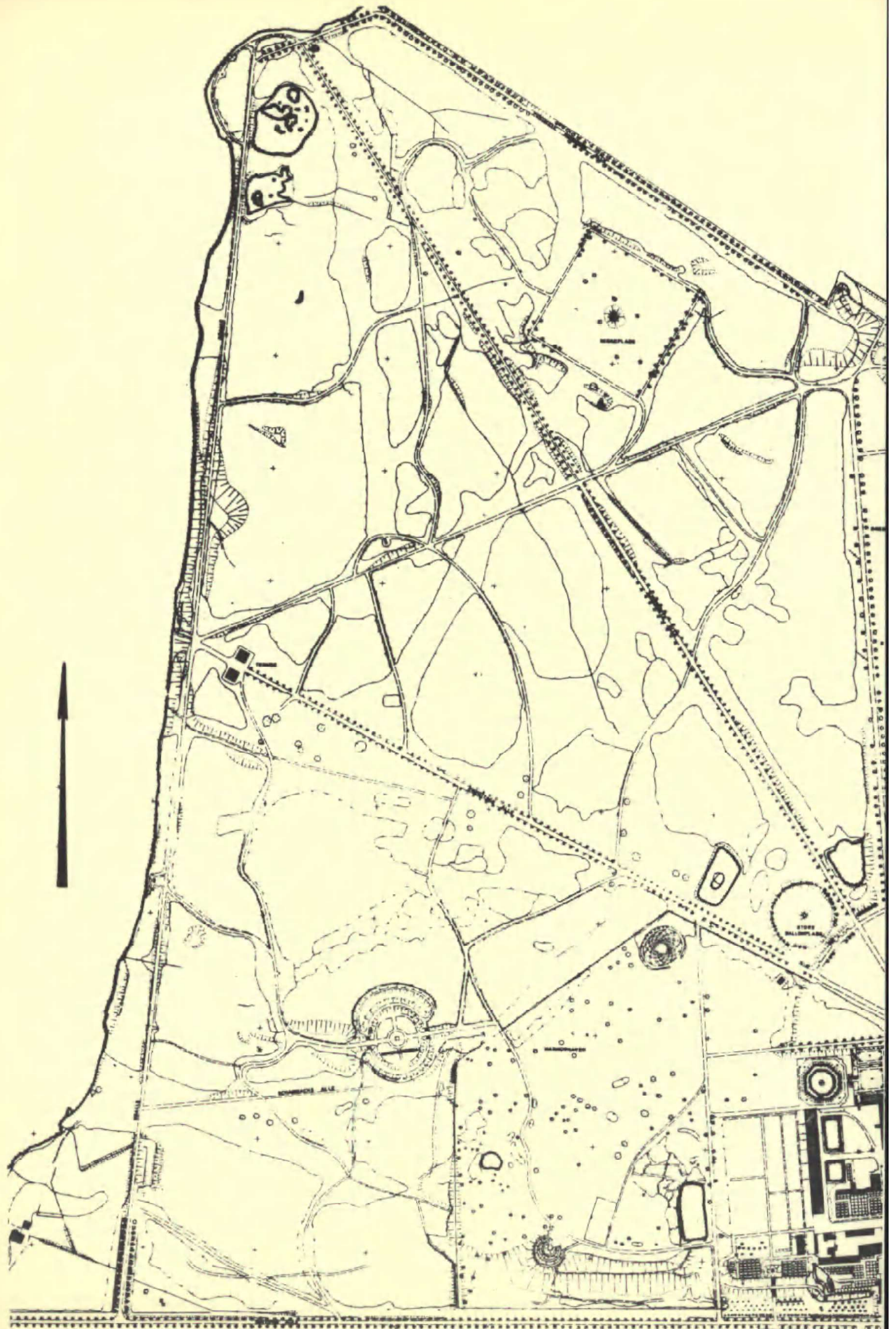
Det skal nøje bemærkes, at de kørte læs af lærk må være de første af J.G. von Langen (4) producerede læketræer. J.G. von Langen var indkaldt af kongen med det formål at bringe kongens skove på fode. Han indførte læketræet i Danmark. I foråret 1764 såede han ahorn, lærk, hvidel, fyr, rødgran, ædelgran, m.fl.

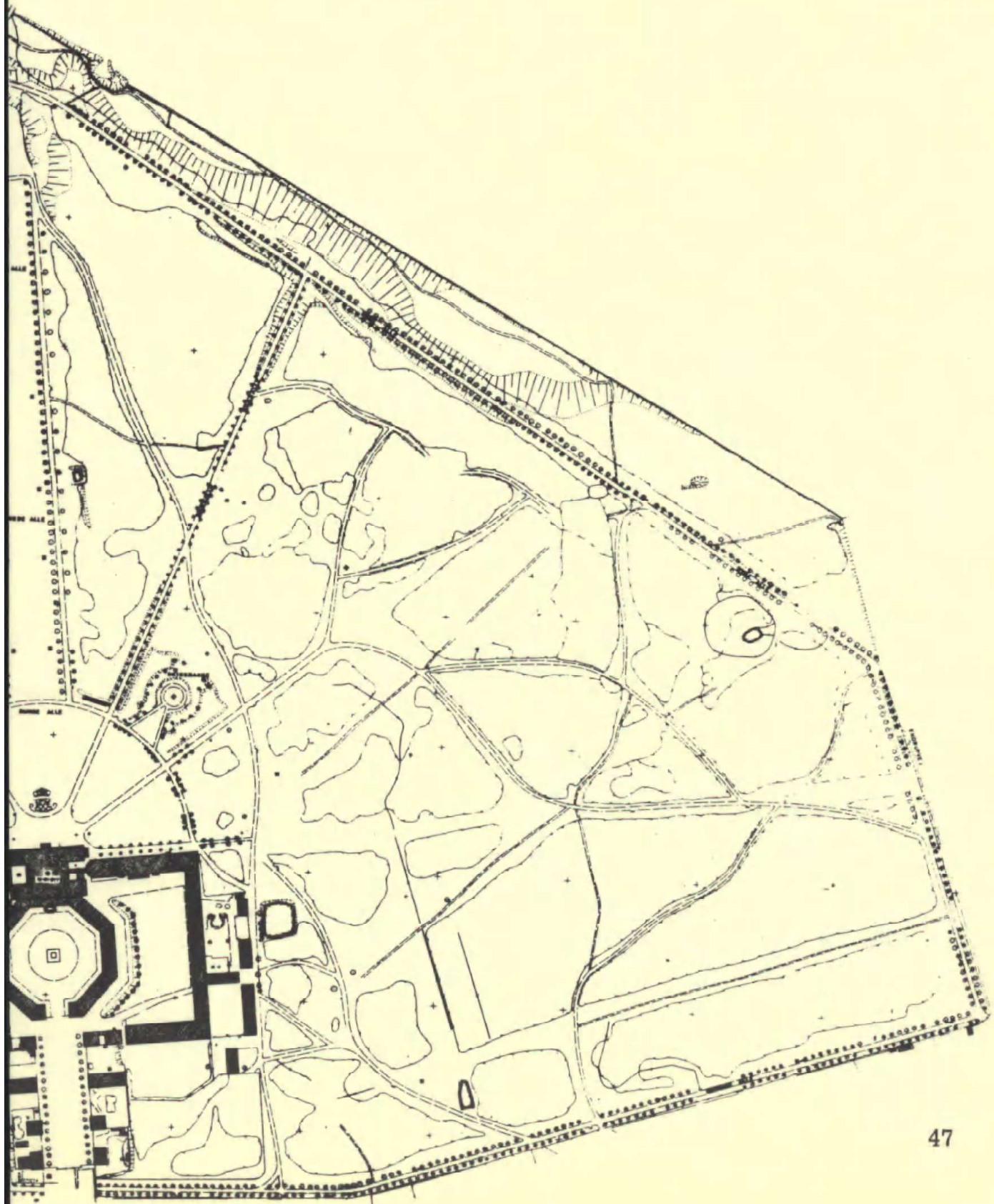
Af Hirschfelds beskrivelse fremgår, at han så lærk fire steder: I. den korteste allé over Tusinddalerhøjen var lind mellemlantet med lærk, II. op over det med en trekant markerede busket nær Dronningebakken ragede lærk, III. på nederste afsats af Dronningebakken voksede lærk, IV. i området, hvor den lidt knækkede sti begyndte i øst nær Slotsalléen, voksede spredte lærk.

I nåletræsbeplantningen mellem Tusinddalerhøjen og Eremitagepavillonerne lyste unge ahorn. Desuden var den nord-syd-gående allé fra Ridealléen til Indhegningsalléen længst mod sydøst plantet i ahorn uden mellemlantning.

Om ellene berettede Hirschfeld, at da han så den Plessenske Plantage, var felterne kantet af ellehække og i de nordlige rundinger var mange elle. Man må gætte, at de først plantede rødbrøgehække var gået til, da området var (og er) stærkt vandlidende.

Hvor er alle de gennem årene leverede elm, ialt 2200 + 12.000 hæk-elm, kan man med rette spørge. Jeg kan ikke svare. De fleste er ganske vist hæk-elm, men mange dog hentet i Holland. Til sidst kom yderligere elm i læs.

De eneste elm, jeg i dag kan finde, står udenfor den tidligere indhegningsallé ved Skipperhuset.

Er det muligt, at der tidligere har været en epidemi af elmesyge?

1766

Dette år opgjorde von Plessen de sidste udgifter i forbindelse med plantagen.

Soldaterhjælpen betaltes sidste gang 3. februar.

1. marts afsendtes fra Johannes Rosenkrantz, Haarlem, diverse frugttræer.

Med årets udgang afholdtes udgifterne af enkedronningens kasse.

Slutning

Det synes at være et ganske kolossalt stort antal træer af alle slags, undtagen nåletræer, der er leveret til anlægget af haven i Fredensborg. Alene af lind er leveret 4540 stk. Hirschfeld nævnede ofte eg og bøg i vildnisser og skovpartier, men derudover kun "træer af alle slags". Altså ikke specielle områder med lind eller elm.

Også antallet af indkøbte frugttræer synes umådelig stort, da Hirschfeld ikke nævnede frugthaver ud over den, der findes i dag.

Andetsteds i sine værker vurderede Hirschfeld tilstanden af planteskoler i Norden og specielt i Danmark (5). Der var ikke megen ros at hente og for at gøre det værre, fortalte han, at leverancerne fra udlandet var afskrækkende dårlige. Når planterne voksede til, viste de sig slet ikke at være den vare, der var bestilt. Hertil vil jeg dog bemærke, at det ville være en ualmindelig tåbelig planteskolemand, der sendte dårlige varer til en majestæt. Den lange transporttid og den forkerte årstid var nok snarere årsagen til et stort spild.

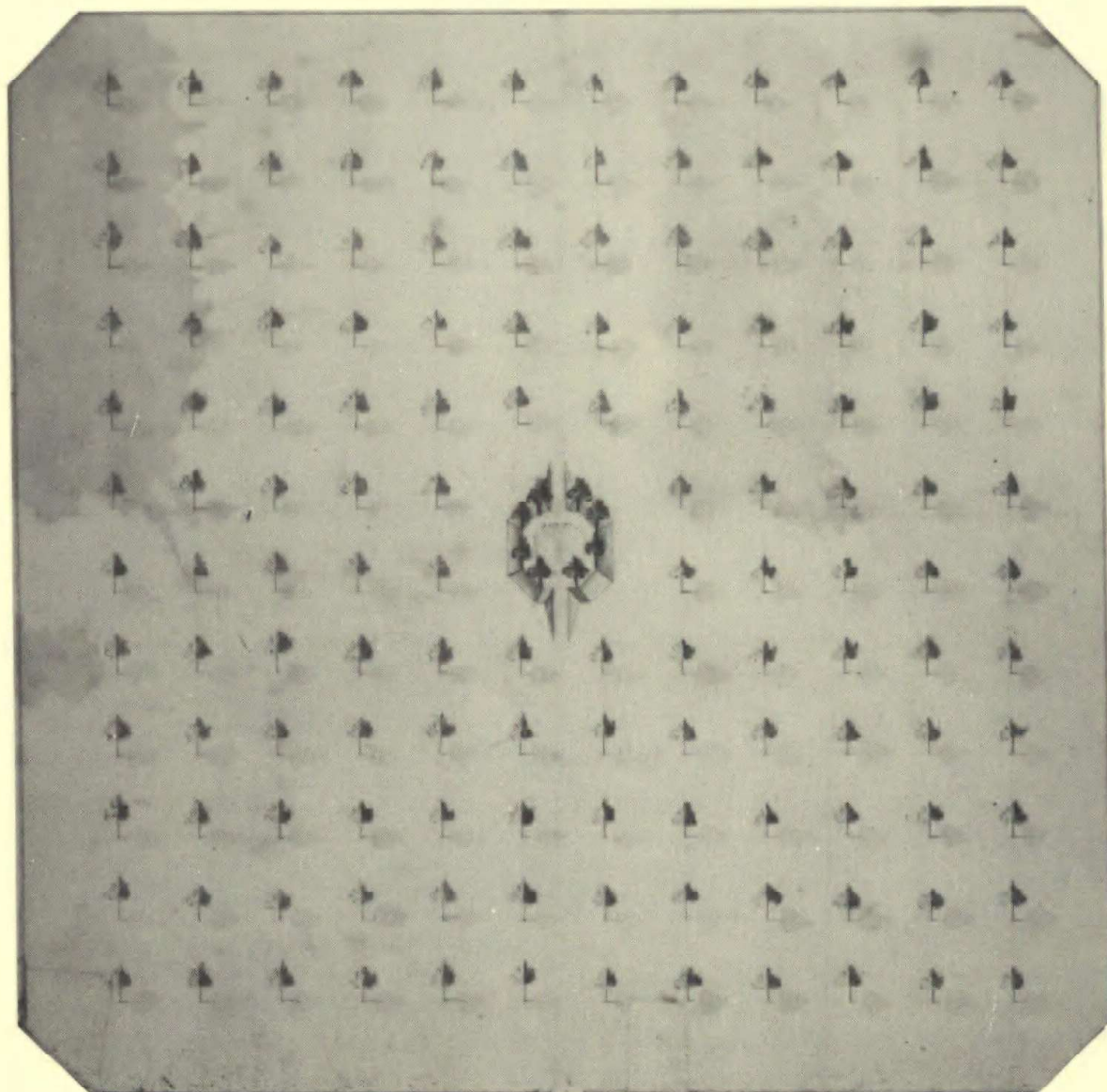
En tak til C. F. Döllner post mortem

Når det har været muligt at give et så detaljeret billede af udviklingen af haven ved Fredensborg, skyldes det især, at slotsgartner Carl F. Döllner var så meddelsom. Döllner var havens gartner fra 1752 til 1765.

Samtlige regninger er attesteret af mindst to. Oftest af overhofmarskal greve Moltke og slotsgartneren, men f.eks. kunne en af dem erstattes af nævnte kammertjener Jessen.

Slotsgartner Döllner skrev med egen hånd, det var ikke almindeligt. Dette var nok årsagen til, at vi fik alle de små sidebemærkninger, der gør attesteringerne så værdifulde. Ofte ser det ud, som om han har stået og skrevet et eller andet sted, hvor folk nu har fundet ham; så er det faktisk meget svært at tyde, hvad han skrev.

Alle unterbänigster Obrist von Siegen
P. J. v. d. Hirtle an Herrn v. Dänne zu
Befehlung Gehehrt worden.

Udateret plan over Hidsepladsen. Rigsarkivet

Noter

1. Kall/48/20/II Jessens Samling. Det kgl. Bibliotek.
2. Partikulærkammeret 39. Bilag til Regnskaber. Rigsarkivet.
1754: Bilag 1090. 1755: Bilag 1115, 1118. 1756: Bilag 1046, 1047, 1072, 1081. 1757: Bilag: 1073, 1074, 1075, 1113, 1123. 1758: Bilag 1049, 1093. 1759: Bilag 1107, 1108, 1154, 1155, 1160. 1760: Bilag 1218, 1220, 1222, 1224, 1228. 1761: Bilag 1177, 1183, 1191, 1195, 1196, 1198, 1350. 1762: Bilag 1213, 1214, 1218, 1223, 1225, 1227, 1229, 1230, 1231, 1232, 1234, 1241. 1763: Bilag 1160, 1173, 1176, 1342. 1764: Bilag 1200, 1204, 1355, 1376. 1765: Bilag 1379, 1392, 1403, 1407, 1410, 1618. 1766: Bilag 1458-1490, 1519, 1530, 1535.
Rentekammeret 333.228 ang. Skov- og Jagtvæsen. Rigsarkivet.
Andet læg: Bilag 55, 56, 59, 60, 61, 62, 63, 64, 65, 66, 72, 73, 78, 81, 82, 84, 98.
3. Hirschfeld, C. C. L.: Theorie der Gartenkunst III., s. 171-196, 1780. Leipzig.
4. Laumann Jørgensen, E. & P. Chr. Nielsen: Nordsjællands Skove gennem 200 år, 1964.
5. Hirschfeld, C. C. L.: Taschenbuch für Gartenfreunde, 1782.

